

А.Н.Мұқанова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: arna.nm@mail.ru)*

Күнделіктілік тарихы

Мақалада тарих ғылымында біршама жаңа бағыт саналатын күнделіктілік тарихы жөнінде айтылған. Күнделіктілік тарихының, яғни Батыстың гуманитарлық жүйесінде тарихи-антропологиялық жаңа бағыттың пайда болуы қарастырылған. Зерттеудің басты мәселесі болып «күнделіктілік тарихының» және оның қайнар көзінің пайда болуы, «күнделіктілік» ұғымының құрылымы мен мазмұны, күнделіктілік тарихының пәні, күнделіктілік тарихын зерттеудің әдістері саналады. Сондай-ақ жұмыста осы бағыттың негізін салғандардың теориялық өңдеулері мен күнделіктілік тарихының негізін қалаушы мектептер жұмысы талданды. XX ғасырдағы Батыс оқымыстыларының күнделіктілік бойынша жұмыстарындағы тарихнамалық мәселелер мен негізгі теориялық-концептуалдық заңдылықтар зерттелген.

Кілт сөздер: күнделіктілік, тарих, тарихи антропология, микротарих, менталитет тарихы, психология, мәдениет, әлеуметтану, этнология, этнография.

Күнделіктілік тарихы әр түрлі әлеуметтік таптарды, топтарды немесе кеңістіктерді, мекендерді құрайтын жекелеген адамдардың күн сайын қайталанатын, күнделікті өмір сүру әдетін, сонымен қатар қоғамдық оқиғаларға қатысты эмоционалдық әрекетін және оған сәйкес өзін-өзі ұстау тәртіптерін тұтастай зерттейді. Қазақ тілінде «күнделіктілік» сөзінің синонимдері: «күнделікті күн», «күнделікті тіршілік», «күнделікті уақыт», яғни күнде қайталанатын әдеттегі өмір. Күнделіктіліктегі кілтті анықтама–қайталану. Осы қайталану динамикасының өзгеруіне әсер етуші факторларды, үдерістерді зерттеу арқылы себеп-салдарларды анықтап, қоғамның жағдайын қадағалап отыру.

Күнделіктілік тарихы өткенді зерттеу саласы ретінде тарихи-антропологиялық бағытта пайда болған Батыстың гуманитарлық салаларының бір тармағы. XX ғасырдың 60-жылдарының соңында ұлы, әрі ескі тұжырымдамалар құлдырап, бұрынғы идеялардың құлаған уақытында ойлап табылған бағыт.

«Күнделіктілік» ұғымының құрылымы мен мазмұны жөнінде. Жалпы күнделіктілік өмірді зерттеу — ол адам тәжірибесіне бойлау, осы тұрғыдан «күнделіктілік» ұғымы мазмұнын түсіну үшін, «Адамның қандай тәжірибесін қарастыру керек?» деген сұраққа жауап алу маңызды. Әрине, күнделіктілік тұрғысынан «өзін-өзі ұстау тәртібінің түрі» қандай да бір оқиғаға сәйкес туындаған болу керек, мысалы, ерекше әлеуметтік-саяси немесе экстремалды жағдайдағы әрекеттері. Бұл тұрғыдан күнделіктілік соғыстар мен революциялар дәуірі бойынша қандай сұрақтарға жауап іздейтіні белгілі.

Неғұрлым пікірталас тудырған сұрақ, ол күнделіктілік еңбектік, жұмыскерлердің, өндірістік бола ма? Бұл тұрғыдан зерттеушілердің пікірі екіге бөлініп көпшілігі «күнделіктілік» жеке дара өмір десе, кішігірім бөлігі еңбек үдерісіндегі өмір, яғни жұмыс орнында өзін-өзі ұстау тәртібі деп түсіндіреді. Екіншілерді әлеуметтанушылар мен этнография саласының өкілдері қолдаған. Дегенмен «күнделіктілікке не жатады?» деген сұраққа жауап беріп көретін болсақ:

- көпшілік алдындағы күнделіктілік өмірдің оқиғалық жағы, оның ішінде кішігірім оқиғалар, адамдардың сыртқы әлем оқиғаларына бейімделу жолдары;
- үй тұрмысындағы жеке дара жағдайлар, кең мағынада;
- жекелеген адамдар мен топтардың тұрмыстық жағдайдағы тіршілігінің эмоционалдық жағы.

Адамдардың «күнделікті өмірінен» «күнделікті емес өмірі» — ол мерекелер, маңызды оқиғалар, күнделікті өмірге жатпайтын демалыстар, бірегей ерекше адамдардың күнделікті өмір сүру тәртіптері. Бүгін тарихшылар мен әлеуметтанушылар қандайда бір оқиғаны жеке дара контексте (аффектілер, депрессиялар және т.б.) ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-хронологиялық, саяси, этномәдени және т.б. контекстерде талдаудың әдістерін игерген. Мәселен, тарихшылар қалыптасқан белгілі бір өмір жағдайының құлдырау орнында жаңа ортаның қалыптасуын бақылау арқылы құндылықтар жүйесінің дамуын қадағалайды; сол ортадағы жекелеген тұлғалардың дағдылануы мен өмірлерін өзгертуге тырысу үдерісін әр түрлі сұрақтар деңгейінде қарастырады.

Күнделіктілік тарихының пәні. Жалпы әлемдік ғылымда күнделіктілік тарихының екі түсінігі бар — микротарихи және макроконтексте талдау; яғни *микротарихи* талдау әдіснамасы (жиі қолданылған) кішігірім оқиғаларға, хронологиялық бес, онжылдықтарға бөліп және *макроконтексте*гі, яғни ірі оқиғалық тарихты тұтастай зерттеу арқылы заман бейнесін (елу, жүз жылдықтарды) құрастырып шығару. Бірінші бағытта, негізінен, әлеуметтанушы-тәжірибешілер, тарихшылар, өлкетанушылар және т.б., екінші бағытта мәденитанушылар мен философия саласының өкілдері зерттеу жұмыстарын жүргізеді деген көзқарас бар. Күнделіктілік тарихы саланың зерттеу пәні бірнеше зерттеулерде әр түрлі көрсетілген, мысалы, француз философы (екінші бағытта қызмет еткен) М.Д.Серто өз еңбегінде «күнделіктілікте» сол дәуір мен этносқа тән мәдени тәжірибенің түрін көруге болады деп, мәдени-тарихи модельдерді зерттеуде құрылым мен иерархияларды көруден бас тартқан, билік басындағыларды, ұлы фабриканттар санаған. Ол күнделіктіліктен тек қана қайталануды ғана емес, даму мен болашақты да көрген. Ал объективті теориялық білімге байланысты, автор өз талдауларын объективтендіруге ынталанбай, субъективтік тұжырымдарын жоғары санап, өз зерттеулерінің ажырамас бөлігі санаған [1].

Біріндеп герман тарихнамасында да «күнделіктілік тарихының» бір нұсқасы пайда болды, мұнда өз заманының қалыптағы немесе белгілі бір әлеуметтік топтағы жеке адамның әдеттегі, білімсіз микротарихи деп түсіндірілді. Бір қызығы күнделіктілікке «мерекелер» мен «экстремалды оқиғаларды» қарсы қойып, белгілі бір уақыт аралығынан кейін бұл категорияларда әдеттегі күнделікке өтеді деп санаған. Танымал зерттеуші А. Людтке: «Жұмыс, еңбек, ойын, оқу «күнделіктілік» ұғымдары, оларды зерттеу күнделіктілік тарихының міндеттері [2], — деп санаған. Сонымен қатар «күнделіктілік тарихын», бір жағынан, микротарих деп тану, бұл бағытты ғылыми деңгейде санауға жағымсыз әсер етті.

Ресейде күнделіктілік тарихы — этнология саласының бір бөлігі, сондықтан да күнделіктілікті зерттеуде этнологиялық әдістер қолданылып, бұл тұрмыс тарихы саналады. Дегенмен тұрмыс тарихы этнографиялық баяндаудың пәні ретінде, ал күнделіктілік тарихы тарихи зерттеулердегі жаңа бағыт ретінде, екеуі аралық байланыс күрделі болып келеді. Сондай-ақ ағылшын тілді әлемнен жеткен әлеуметтік және тарихи-антропологиялық, гуманитарлық білім ықпалымен сол тұрмыстық ұғым тарихшылармен күдікті категорияға айналды.

Ресей мысалында күнделіктілік тарихшылары, әсіресе XIX ғасыр этнографтары мен «тұрмысты жазушылармен» жиі байланыста болды, бұл үдеріс тарихты этнографиялық тұрғыда қарастырумен шектелді. Күнделіктілік тарихшыларына «күнделіктілікті» этнографиялық әдістер ықпалында қарастыру тиісті нәтижеге қол жеткізбеді. Тұрмысты күнделіктілік тұрғысынан зерттеу мен этнографиялық тұрғыдан зерттеулерден (ресейлік) түбегейлі айыру, оқиғалық тарихтың маңыздылығын түсінуден тұрады, яғни саяси оқиғалар ширегіндегі (белгілі бір саяси қоғамдағы адамдар тобы) жекелеген адамдардың әр түрлі ынталарының ортақ немесе тұтас бейнесін көрсету. Ал тарихты күнделіктілік тұрғысынан зерттеу болған оқиғаны басқа түрде немесе егжей-тегжейлі көруге мүмкіндік береді. Тарихи оқиғалар ішіндегі жекелеген адамдардың тіршілігі бірінші орынға қойылады.

Күнделіктілік тарихының зерттеу әдістері. Аталмыш бағыт дерекке ерекше қарайды, яғни күнделіктілік мамандары осыған дейінгі деректер мәтінімен, мазмұнындағы ақпараттармен жұмыс жасау әдісінен бас тартады; күнделіктілікті талдауда дерек мәтінін оқудың өзге түрі, яғни оның ішкі мағынасына бойлау, айтылмай қалған немесе қапаламада қалып қойған ойды анықтау іске асырылады. Осы уақытқа дейін тарихшы сақталған дерек арқылы сол уақытқа, сол әлеуметтік топқа тән қоғамды құрастыруды, сонымен қатар деректі жазушы авторлардың оқиғаны зерттеудегі ынтасын анықтап, олардың оқиғаны түсінуіне қол жеткізуді міндет қойды. Күнделіктілік тарихы мамандары өткенге қазы болудан бас тартып, дерек пен авторы арасында байланыс орнатуды жөн көрмеді. Мұның орнына дерекпен сұрақ-жауап диалог орнатып, диалог орнау мақсатында еңбекті жазған автор ойына келмеген сұрақтарды қойып, сол сұрақтарға жауап алуды мақсат тұтты.

Соңғы жылдарда ауызша тарих күнделіктілік бойынша отандық зерттеулерде елеулі орынға ие болды. Әсіресе психологтармен және әлеуметтанушылармен өңделген автобиографиялық мәтіндермен жұмыс жүргізу әдістері пайдалы болды. Сол әдістердің бірі сұрақ қоюшы жауап берушіден өзі және өмірі жөнінде жасырмай барлығын әңгімелеуді сұрайды, алынған ақпарат қосалқы мәліметтермен салыстырудан өтеді [3].

Зерттеушілер үшін өткенді тікелей сол заман қатысушыларынан сұрауға мүмкіндік болмаған жағдайда қолда бар дәстүрлі деректермен, оның ішінде жеке адамдардың естеліктері, күнделіктері

және хаттарымен (маңызды орындағы деректер) жұмыс істеуге мәжбүр. Ал неғұрлым ерте, орта ғасырлар мамандары, мысалы, медиевистер сол дәуірге қатысты жазба деректер болмаған жағдайда, күнделіктілікті этнологиялық әдістермен игереді. Яғни күнделіктілік тарихын символдар мағыналарын талдау арқылы құрастырған. Әрине, күнделіктілікті зерттеуші психологиялық әдістерді қолдану арқылы, дәстүрлі тарихи зерттеу нәтижелерімен салыстырғанда неғұрлым субъектіленген білімді қалыптастырады. Күнделіктілікті зерттеуші еңбегі өзге біреудің ой мен сөзін талдау арқылы шындыққа жету, оның эмоционалдық тілінің «аудармасы» болып саналады [1]. Осы сияқты зерттеу жолында, ол жекелеген адамдардың өмірі бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізетін мамандар саласымен пән аралық байланысқа түседі. Зерттеуші этнографиялық және әлеуметтанулық әдістер қатарынан белгілі бір тақырыпқа байланысты ақиқат ақпараттарды жинап, осы тақырыптағы еңбек авторының жеке басын зерттеуде іске асырған. Мұндай жағдайда осы мәтінді жазған адам жөніндегі ақпараттар өзге деректерден іздеу арқылы, оның сол уақыттағы жасы, отбасылық жағдайы, психологиялық көңіл-күйі анықталған. Әсіресе этнологиялық-әлеуметтанулық әдістер стенограммаларды талдаумен жиі іске асырылған, яғни сол уақыттағы қатысушыларды фокус-топ ретінде алып, олардың белгілі бір жағдайға байланысты ынтасын (реакция) анықтаған.

Кейбір адамдардың қуаныштары, қайғысы, арманы және үміті тарихи деректерде білімсіз айтылып, тіпті құпияланып ұсынылатын жағдайда кездеседі. Мұндай жағдайдан шығу үшін, осыған дейін қолданылған мәліметтерді, мысалы: мерзімдік басылымдарды, фотосуреттерді, тұрмыстық заттарды (қандайда бір кішігірім ақпараттарға қол жеткізу мақсатында) басқа мағынада қайта талдау іске асырылған; сондай-ақ күнделікті тұрмыстағы мәдени өзгешеліктерді айқын көру мақсатында шетелдік бақылаушылардың ойында қалыптасқан пікірлерді де есепке алған, яғни өзгенің көзімен бағалау арқылы тұжырымдар жасау.

Дегенмен тарихшының өзіндік микротарихилық ізденісін барлық жиналған мәліметтерді өз-ара байланыстырып, белгілі бір жүйеге келтіру жұмысы іске асырғанда ғана, кішігірім элементтерден маңызды сұрақтарға жауап алуға болады. Осы тұрғыдан тарих пен әлеуметтануаралық байланыс жиі байқалады. Тарихи тақырып әлеуметтанушының қолы жетімді деректер мен әдістерді қолдану арқылы зерттеуді қажет етеді, бірақ мұндағы мәселе тарихшының екі пәнаралық зерттеуді іске асыра алуында.

Әрине, күнделіктілік жеке сала ретінде құрылып, өз күшіне енгенге дейін әлемдік философия индивид және оны күнбе-күн қоршаған ортасы жайында ойлана бастаған болатын [1]. Жеке адамның өмірі, тұрмысы, ойы жеке категория ретінде қай уақытта болмасын философиялық тұрғыдан қарастырылды. Бірақ тарихи тұрғыдан жеке зерттеуге келгенде, елеулі, ірі оқиғалардың көлеңкесінде қалып ескерілмей келді. Ірі оқиғалармен олардың ұйымдастырушыларының ойы, идеясы зерттеліп, нәтижесінде іске асырылған елеулі оқиғалардың себеп-салдарлары мен желісі бүкіл қоғамның бейнесіне айналды. Яғни қоғамның алдыңғы қатарлы топтары, таптары саналған адамдардан құралған тұлғалар айналасында өрбіген оқиғалар тұтастай қоғамның бейнесіне айналды. Көпшіліктің тынысы, күнделікті тұрмысы елеулі оқиғалардың елегінде есептеліп, олардың атынан сөйлеушілердің ойы мен желеулері көпшіліктің, бірақ өз ішінде жекелеген адамдардың мұқтажы болып есептелді. Нәтижесінде шынайы өмірдің тыныс-тіршілігінің шын мәнісіндегі бейнесі күннен күнге санадан, қоғамнан өшіріліп, ешбір ресми құжаттар мен еңбектер мазмұнында егжей-тегжейлі зерттеліп баяндалмады. Әрине, уақыт өте бұл жалпы қоғам динамикасын зерттейтін салалардың ғылыми ілімдерінің біржақтылығын көрсетті.

«Күнделіктілік» терминіне келетін болсақ, ғалымдардың айтуы бойынша, алғаш рет 1904 жылы З. Фрейдтың «Күнделікті өмір психопатологиясы» [4] еңбегінің атауында «күнделікті өмір» ұғымы қолданылған.

Жалпы, XX ғасырда батыс философиясында «күнделікті тұрмысқа» көңіл бөліп қарау байқала бастаған. Мысалы, феноменологиялық бағыт өкілі Э. Гуссерль «адамның күнделікті тұрмысының» маңыздылығына көңіл бөліп, мұны «өмірлі әлем» [5] (*немесе «әлем өмірі, тынысы»*. — А.М.) деп атаған. Ал А. Шютц өмір сүріп жатқан әлемді алдын ала ойластырылған қоғам ретінде қабылдаудан бас тартып, әлемді адамдардың өткенді сипаттау естеліктерінен, болашақты болжаудағы ойларынан, қандайда бір дүниелерге деген құштарлықтарынан, күдіктерінен, жекелеген оқиғаларға байланысты іс-әрекеттерінен [6] құрастыру арқылы бейнелеуді ұсынды.

Әрине, «күнделіктілікті» жеке қарастыру, керек бөлік (сала) ретінде өз күшіне еңбес бұрын, ғалымдардың талқылауынан өтті. Мысалы, Екінші дүниежүзілік соғыс алдында шығу тегі неміс, амстердамдық, «өркениеттің социогенетикалық теориясының» негізін салушы Н. Элиас қоғамды

зерттеу қаншалықты индивидті зерттеуден бөлініп кеткеніне көңіл бөліп, «күнделіктілік» жеке дара қызмет ете ме? Мүмкін, ол шындық емес, тек қана оның құрамдас бір бөлігі болар? [7], деген.

Өзінің «Күнделіктілік ұғымы жөнінде» мақаласында: күнделіктілік азды, көпті болмасын жеке дара құрылымдық ершелікке ие емес, бірақ белгілі бір әлеуметтік тап құрылымының құрамдас бөлігі болып табылады деп түсіндірген. Бір ғана тапты жеке қарастыруға болмайды, сондай-ақ күнделіктілік бүкіл қоғамның билік құрылымының бөлігі саналады [7; 24] деген. Сондай-ақ Н. Элиас алғашқылардың бірі болып қоғам мен жекелеген адамдарды бір-бірінен айыруға болмайтын, күрделі, әрі үнемі өзара байланыс, өзгеріс үстіндегі құрамдас аспекті [8] ретінде қарастырушы саналды. Әрине, Элиас идеясы өзінен кейінгі жаңашыл заман зерттеушілер талдауларынан өтіп біршама жоғары бағаланды; олардың ойынша, ғалым әлемдік гуманитарлық ғылымға дамушылықты күнделіктілік өмір деңгейінде тануды енгізе отырып; тәрбие, тану, еңбек, билік және оларды ретке келтіру, әрі түрлі институттармен бекуіндегі байланысын көрсетті деп санады. Мұндай тәжірибе осы уақыттан бастап әлеуметтік ғылымдарға бағыт-бағдар болды. Кезекте жеке адам және оның төңірегінде өрбіген өмір, яғни өзін-өзі ұстауы, ынтасы, сезімі, ішкі толғанысы, сөйлеу мәнері, мәдениеті және т.б. әлеуметтік нормалар үдерісін қадағалау мақсатында күнделікті өмір мысалында қарастырылды. Осы саланы өрбітіп дамытқан франкфурттық мектеп өкілдері мен американдық әлеуметтанушылар [9,10] болды. Тұтас қоғамды зерттеуден гөрі, нақты өмір жағдайындағы жеке адам толғаныстарын зерттеу неғұрлым өнімді, әрі шыншыл ақпараттарға қол жеткізетінін француз мәдениеттанушысы А. Лефевр өз жұмыстарында [11] жазған.

Сондай-ақ күнделіктілік тарихының жан-жақты дамуына американдық тарихи мәдениеттану және тарихи антропология саласының өкілі К. Гирц идеялары ықпал етті. Гирц таңсық мәдениет өкілдерін түсіну мақсатында этнографиялық мәліметтерді этнологиялық тұрғыдан талдау нәтижелері күнделікті адамның тыныс-тіршілігі тәжірибесі деп түсінген [12].

Өткенді зерттеу бойынша күнделіктіліктің ғылыми мүмкіншіліктерін алғаш айтқан француз зерттеушілері болды. Тарихты тек қана саяси-оқиғалық, экономикалық немесе соғыстар мысалында емес, жан-жақты тұтас қарастыру арқылы қалпына келтіру жөніндегі міндетке көңіл аударып, осы сияқты тарих-антропологиялық тәсілді өз жұмыстарының негізіне айналдырған М. Блок, Л. Февр, Ф.Бродель болды [1].

Ф.Бродель зерттеулерінде «күнделіктілік құрылымы» түсінігі төңірегінде және жоғарғыдағылардың мәдениеті төмендегілермен қалай қабылданатынына көп көңіл бөлінді. Сондай-ақ ол адами психология мен тәжірибенің «тауар-ақша», «қаржы», «сауда қарым-қатынасы» сияқты абстрақтық түсініктерге қарағанда, жалпы қоғам экономикасына ықпал етуші басты фактор екенін көрсете білді. Оның «Күнделіктілік құрылымдары» [13] атты еңбегі тарихи зерттеулерді қайта қарап, оқиғалық саяси тарихтан, экономикалық дамудың жалпы заңдылықтарынан тарихи-психологиялық, тарихи-демографиялық, тарихи-мәдени жақтарын зерттеуге өтуіне ықпал етті. Бродель ізбасарлары «Анналар мектебінің» екінші әрі жаңа толқыны оның әдістерін нығайту мақсатында адамдардың өмір сүру әдетінің олардың тұрмысы мен мінез-құлқымен байланыстылығының маңыздылығын алға тартты. Бродель зерттеулерінің ықпалы француз тарихнамасынан асып көптеген елдердің медиевистері мен ортағасыр мамандарының қолдауына ие болды. Енді жаңа бағытты ұстанушылар өз зерттеулерінде негізгі көңілді тек қана ұжымдық топқа ғана емес, жекелеген индивидтер құндылықтарына: санасына, өзін-өзі ұстау стереотиптеріне бөлді. Яғни, Бродель бойынша, «уақыт лебін» түсіну үшін адамның санасын, психологиясын, әлеуметтік өзін-өзі ұстау тәртібін зерттеу саналды. Сондықтан да «Анналар мектебінің» алғашқы өкілдерінің ізбасарлары, мысалы, Ресейде А.Я.Гуревич [14] еңбектері этнологиядан гөрі, әлеуметтік психологиямен сабақтастықта жазылған.

Неміс, француз зерттеушілерінен бөлек бұл бағытты «микротарих» деп түсіндіру Италияда орын алды. 1980 жылы К.Гинзбург пен Д.Леви басшылығымен «Микротарих» ғылыми саласы құрылды. Микротарихтық тәсілдің маңыздылығы, біріншіден, жекелеген, қарапайым адамдардың өмірін қайта қалпына келтіру (осы тұста күнделіктілік тарихымен сабақтасуы көрінеді); екіншіден, күнделіктілікті қайта қалпына келтіру бойынша әдіс ретіндегі маңыздылығы, мысалы, тарихта болмай қалған немесе кенеттен болған жағдайларды ашу [15]; үшіншіден, тарихи зерттеулерде автобиография мен биографиялар орнын жана көзқараспен түсіну, олардың тарихи үдеріс бейнесін қалыптастырудағы маңызды рөлін мойындау. Осы арқылы күнделіктілік тарихы «жеке өмір тарихымен» және «ауызша тарихпен» жақындай түседі. Осы тұста АҚШ-тың «Жаңа мәдени тарихының» тууы, яғни әлеуметтануда «жеке жағдайларды зерттеулерде» пайда болғаны еске түседі; төртіншіден, нақты айтқанда, микротарих әдеттегі тәжірибені ғана емес, сонымен қатар соғыс, революция, террор және

аштық сияқты экстремалды жағдайларды бастан өткеруді зерттеу нысанына айналдырған сала. Әрине, мұндай жағдайларға көңіл бөлу алдыңғы тарихшылармен ескерілгенмен, өтпелі, дағдарыс дәуірлерін күнделіктілік тарихының негізгі зерттеу назарына қойған микротарих болды.

Бродель мен микротарих өкілдері үшін өткенді жаңаша түсіну үшін «төменнен» («төменнен зерттеу тарихы») бастау керек болды. Мұндай тәсіл тарихи зерттеудің пәнін «кішкентай адам» етті, енді әр түрлі топ өкілдерінің тарихи зерттеу нысанына айналуына құқы болды. Макротарихи және микротарихи деңгейде болмасын күнделіктілік өмір үдерісі зерттеліп, өткендегі мен бүгінгі күн адамының ерекшеліктері анықталып, бұл тәсіл жоғарғы тап өкілдерін зерттеудің әдістерін өзгертті. Әрине, жоғарғы тап өмірі бұрында қызығушылық танытқанмен, «қатардағы» адам күнделіктілігі қолға алынғаннан бастап жаңа зерттеу кезеңіне өтті. Мұнда басқа зерттеу міндеттері қойылып, жоғарғы тап өкілдері мен оларға тәуелді «қатардағы» адамаралық байланыс тұрғысынан анықтау жұмыстарын іске асыру қолға алынды.

XX ғасырдың 80-жылдарында герман тарихшыларында «Тарихи антропологияны қалай түсінуге болады?» деген сұрақ төңірегінде әр түрлі көзқарас орнықты. Пікірталастардың ортақ тұжырымға келуіне 1983 жылдың наурыз айында Дюссельдорф университетінде өткен коллоквиум себеп болды, оқылған материалдар бойынша 1984 жылы «Тарихи антропология. Тарихтағы адам» деген атаумен жинақ жарыққа шықты [16]. ...Тарихи антропология бағдарламасын дамыту мақсатында бірнеше бағыт ұсынылды, біріншісі Фрайбург институтының өкілі Т. Ниппердеймен (Ю. Мартин басқарған), екіншісі Геттинген қаласындағы Макс Планка атындағы институт өкілі Ханс Медикпен (әлеуметтік этнологиялық тарих бағыты), үшінші бағытты Штутгарттағы Әлеуметтік зерттеулер институтының өкілі Август Ничке ұсынды. А. Ничке уақыт ішіндегі адамдардың өзін-өзі ұстау тәртіптерін зерттеу басты міндет деп, бағыт «өзін-өзі ұстау тәртіптерін тарихи тұрғыдан зерттеу» деген атауға ие болды. Штутгарттық мектептің зерттеу бағдарламасы бойынша «өзін-өзі ұстау тәртіптерінің» тиімді тұсына (салдарды), яғни нәтижесінде әлеуметтік өзгерістерге әкелетін жағына, көңіл бөлу бірінші орынға қойылды. Бір қызығы, аталған үш бағыттың ешқайсысы елдегі тарихшылар басын біріктіретін шын мәнісіндегі ықпалды бағытқа ие болмады. Жетістікке жеткен 80-жылдары қалыптасқан күнделіктілік тарихы болды. 80-жылдары елде жеке басының, отбасының, мекенінің өткен тарихын зерттеуге деген ынта, әуесқой тарихшылар тарапынан көтеріліп, кәсіби тарихшыларға қарсы дами түсті. Кезекте тарихи шеберханалар ұйымдастырылып, «ауызша тарихи» тәжірибе қолға алынды, яғни қария адамдардан өткен тарихты жазып алу кеңінен тарады. «Кішкентай адамның» өткені мен басынан кешкендеріне деген қызығушылық «Күнделіктілік тарихы», немесе «Төменнен зерттеу тарихы», деген атауға ие болды, сондай-ақ қоғам өмірінің демократиялану үдерісіне ықпал етті. Әрине, академиялық ғылымның өкілдері өз тарапынан «күнделіктілік тарихын» кәсіби тарихтың негізгі принциптерін жоққа шығару тұрғысынан ойлап табылған әрекет деп сынға алғанмен, нәтижесінде осы атаумен сол бағыт бойынша өз тұжырымдарын ортағы сала бастады [16].

Германияда «Күнделіктілік тарихын» ғылыми тұрғыдан өңдеуге ірі үлес қосқан Геттингендегі Макс Планка атындағы институттың қызметкері Альф Людтке. Оның зерттеу пәні — XIX–XX ғғ. герман жұмыскерлерінің тарихы. Яғни сол уақыттағы герман жұмыскерлерінің күнделікті өмірін бақылау арқылы шындыққа көз жеткізу, алға қойған сұрақтарға жауап алу. Автор зерттеу объектісіне алынған тақырып мысалында «еңбек», «соғыс», «билік» сияқты түсініктердің тарихтағы орнын зерттеудің жаңа әрі тиімді тәсілдерін және күнделіктілік тарихы саласының зор ғылыми мүмкіншіліктерін көрсетті. Осы жылдың соңына қарай «күнделіктілік тарихы» ел шеңберінен асып жан-жаққа тарала бастады. Осы сала тарихшылары Германиядағы ұлтшылдық феноменін зерттеу бойынша біршама жетістіктерге жетті. Тақырыпты ішінен ақтарып «қатардағы адамдар» көзқарасы арқылы (еркімен немесе еріксіз қатысушалар көзімен) Германиядағы фашистік диктатураны зерттеу қолға алынды. Германияда күнделіктілік тарихы өкілдері өзге елдермен салыстарғанда негізгі көңілді алып емес уақытта болып кеткен, яғни XX ғасыр ширегіндегі, адамзат тарихымен айналысуға арнады [16].

Күнделіктіліктің антропологиялық тұрғыдан бағытталған салалармен жақын болып келетінін ескерген жөн, мысалы, микротарихаралық тығыз байланыс; уақыт өте Германияда күнделіктілік тарихы микротарих, менталдық тарих, мәдениет тарихымен бірігіп қызмет ету жолына түсті. Сонымен қатар өз шеңберін қажет немесе тиімді салалармен байланыстыру арқылы кеңейіп келеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Пушкарева Н.Л. «История повседневности» как направление исторических исследований. — [ЭР]. Режим доступа: http://www.perspektivy.info/.../istorija_povsednevnosti (дата обращения 13.06.2014).
- 2 Людтке А. «История повседневности» в Германии после 1989 года // Казус. — 1999. — М., — 1999. — С. 121.
- 3 Девятко И. Модели объяснения и логика социологического исследования. — М.: ИС РАН, 1996. — С. 93.
- 4 Фрейд З. Психопатология обыденной жизни. — СПб.: Азбука-классика, 2010. — 220 с.
- 5 Мотрошилова Н.В. Принципы и противоречия феноменологической философии. — М.: Высш. шк., 1968. — 128 с.
- 6 Ионин Л.Г. Понимающая социология. Историко-критический анализ. — М.: Наука, 1979. — С. 116.
- 7 Калинина О.С. Повседневная жизнь немецкого крестьянства: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Саратов, 2012. — С. 9.
- 8 Осипов Г.В., Митина С.М. Конфронтация социологических идей / Отв. ред. Г.В. Осипов. История социологии в Западной Европе и США. — М.: Норма, 2001. — С. 522.
- 9 Маркузе Г. Одномерный человек. — М.: Reft-book, 1994. — 368 с.; Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. — М.: Медиум, 1995. — 323 с.
- 10 Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии. (Мастера социологии). — СПб.: Питер, 2007. — 335 с.
- 11 Lefèbvre H. *Everyday Life in the Modern World*. — London: Penguin Press, 1971.
- 12 Гириц К. Интерпретация культур / Пер. с англ. — М.: Российская полит. энцикл. (РОССПЭН), 2004. — 560 с.
- 13 Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV-XVIII. — Т. 1. Структуры повседневности. Возможное и невозможное. — М.: Прогресс, 1986. — 623. — С. 14.
- 14 Гуревич А.Я. Исторический синтез и «Школа Анналов». — М.: Индрик, 1993. — 328 с.
- 15 Schulze M. (ed.) *Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Micro-Historie*. — Göttingen, 1994. — S. 65–80.
- 16 Кром М.М. Историческая антропология. — [ЭР]. Режим доступа: // [countries.ru: \[сайт\]](http://www.countries.ru/library/anthropology/krom/). URL: <http://www.countries.ru/library/anthropology/krom/> (дата обращения 13.06.2014 г.).

А.Н.Муқанова

История повседневности

В статье рассматривается относительно новое в исторической науке направление — история повседневности, появление которой — «историко-антропологический поворот» в гуманитарной мысли Запада. Центральной проблемой исследования является изучение возникновения направления «история повседневности», его истоков, структуры и содержания понятия «повседневность», предмета истории повседневности, методов изучения истории повседневности. В работе анализируются теоретические разработки основоположников данного направления и школы, разработавшей его основы. Также определены историографические проблемы и анализ основных теоретико-концептуальных положений по повседневности в работах западных ученых XX в.

A.N.Mukanova

History of Everyday Life

The article discusses about the relatively new in historical science direction, we are talking about the history of everyday life. The emergence of the history of everyday life, the so-called «historical-anthropological turn» in the liberal thought of the West. The Central problem of the study is to explore the emergence of direction «the history of everyday life», its origins, structure and content of the concept of «everyday life», the subject of the history of everyday life, methods of studying the history of everyday life. The work discusses the theoretical development of the founders of this field and the school developed the Foundation for the history of everyday life. And historiographical problems and analysis of the main theoretical and conceptual provisions of everyday life in the works of Western scholars of the twentieth century.

References

- 1 Pushkarev N.L. *The history of everyday life» as the direction of historical research*, [ER]. Access mode: http://www.perspektivy.info/.../istorija_povsednevnosti (date of 13.06.2014).
- 2 Ludtke A. *Kazus*, 1999, Moscow, 1999, p. 121.
- 3 Deviyatko I. *Models explanation and logic of sociological research*, Moscow, 1976, p. 93; Moscow: IS RAS, 1996, p. 93.
- 4 Freud Z. *Psychopathology of Everyday Life*, Sankt Petersburg, 1997; Moscow: Azbuka-classic, 2010, p. 220.

- 5 Motroshilova N.V. *Principles and contradictions of phenomenological philosophy*, Moscow: Vysh. shk., 1968, 128 p.
- 6 Ionin L.G. *Interpretive sociology. Historical-critical analysis*, Moscow: Nauka, 1979, p. 116.
- 7 Kalinina O.S. *The daily life of the German peasantry ...*: Abstract of dis. ... candidate of historical sciences, Saratov, 2012, p. 9.
- 8 Osipov G.V., Mitina S.M. *The confrontation of sociological ideas / Holes*, Ed. G. Osipov. History of Sociology in Western Europe and the United States, Moscow: Norma, 2001, p. 522.
- 9 Marcuse G. *Dimensional Man*, Moscow: Reft-book, 1994, p. 368; Berger P., Lukman T. *The Social Construction of Reality*, Moscow: Medium, 1995, p. 323.
- 10 Garfinkel H. *Studies on ethnomethodology. (Master of Sociology)*, Sankt Petersburg: Peter, 2007, 335 p.
- 11 Lefebvre H. *Everyday Life in the Modern World*, London: Penguin Press, 1971.
- 12 Geertz K. *Interpretation of Cultures / Trans. from English*, Moscow: «Rossiskaya Politicheskaya Encycl.» (ROSSPEN), 2004, 560 p.
- 13 Braudel F. *Material civilization, economics and capitalism XV–XVIII*, Vol. 1: Structures of everyday life. Possible and impossible, Moscow: Progress, 1986, 623 p.
- 14 Gurevich A.Ya. *Historical synthesis and the «Annales school»*, Moscow: Indrik, 1993, 328 p.
- 15 Schulze M. (ed.), *Social history, history of everyday life, Micro history*, Göttingen, 1994, p. 80.
- 16 Chrome M.M. *Historical Anthropology* [ER]. Access mode: <http://www.countries.ru/library/antropology/krom/> (date of 13.06.2014).

ӘОЖ 94.574.3

Ж.А.Жұмабеков, Н.Ж.Ахметжанова

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: azmukhan@mail.ru)

Ұлытау өңірінің тарихи топонимикасы

Мақалада ескіден келе жатқан жер-су атаулары — халық жадының, ұлттық, тарихи сананың жарқын көрінісі, Орталық Қазақстанның ауқымды өңірлерінің бірі болып келетін «түркі әлемінің бесігі» — Ұлытау өңірінің топонимикасы зерттеліп, топонимикалық жүйесіне талдау жасалды. Қазіргі кезде еліміздің ономастикалық сұраныстардан туындаған, тарихи топонимика зерттеулері қарастырылды.

Кілт сөздер: тарихи, топонимдер, дәуір, этнонимдер, өлкетану, түркі әлемі, өңір тарихы.

Тарихи топонимдерге ерекше көңіл аудару бүгінгі күнгі еліміздегі ономастикалық ізденістерге деген сұраныстан туындап отыр. Топонимикалық атаулардың пайда болу тарихын анықтау, бір жағынан, отандық тарихымызды танып-білуге мүмкіндік берсе, екінші жағынан — өлке тарихын да жан-жақты зерттеуге мүмкіндік туғызады. Географиялық атаулардың жиынтығын топонимия деп атайды [1]. Топонимиканың тарихпен байланыстылығы сөзсіз, халықтар өмір сүреді, қоныс аударады, ал олардың тау, өзен, көлдерге берген атаулары сақталып қалады. Бұл туралы белгілі орыс ғалымы С.Б.Веселовский былай деп жазады: «Топонимический материал, вследствие присущей ему живучести, «консервативности», как говорят ученые, является очень ценным, – более ценным, чем данные археологии, — материалом» [2]. Сол себептен де, кезкелген топонимикалық атаулар белгілі бір тарихи оқиғалармен немесе тарихи үрдіспен байланысты деп айта аламыз. Бірақ барлық топонимдердің тарихын анық көрсету мүмкін деу қателікке ұрындырады, олардың көбісінің пайда болуын тек жалпылама тарихи үрдістермен байланыстыруға болады. Осындай топонимдердің ішінде нақты тарихи оқиғаларға, тарихи тұлғаларға қатыстылары және т.б. болады, яғни ондай топонимдердің қалыптасуының нақты тарихи себептерін айта аламыз. Бұл тұрғыда топонимика тарих үшін құнды мәліметтер бере алады. Топонимикалық атаулар сол жерді мекендеген халық туралы, олардың тарихына байланысты түрлі фактілерді қалпына келтіруге, анықтауға мүмкіндік береді. Біздің мақаламызда топонимдерді зерттеу осы тұрғыда жүргізілмек.

Тіл ғылымы саласында топонимикалық зерттеулер де кеңінен орын алып, қоғамдағы қажеттіліктерді өтеуде өз қызметін атқарып отыр. Ал, бүгінгі күні топонимиканың қоғам үшін қажеттілігі сөзсіз. Тәуелсіздік алған Қазақстан Республикасы бұрынғы отаршылдық дәуірінің түрлі сарқыншақтарын бойынан сыпырып тастап, жаңа егеменді қоғам қалыптастыруда.